

RAZMIŠLJANJA O HISTORIOGRAFSKOM PRISTUPU PROBLEMU UZDIZANJA ZADRA U STATUS NADBISKUPIJE I METROPOLIJE 1154. GODINE

Ivan MAJNARIĆ

Autor u prilogu, osvrćući se kritički na nekoliko relevantnih historiografskih razmatranja, iznosi razmišljanja o papinskim razlozima crkvenoupravne reorganizacije sjevernoga dijela istočnojadranske obale od listopada 1154. do veljače 1155., uzdizanju Zadarske biskupije u status nadbiskupije i metropolije te njezinu jurisdikcijskom podvrgavanju Gradeškomu patrijarhatu. Istodobno istražuje pitanje povezanosti te reorganizacije s uspostavom mletačke svjetovne vlasti nad Zadrom.

KLJUČNE RIJEČI: srednji vijek, sredina XII. stoljeća, Zadarska (nad)biskupija, papinstvo, Gradeški patrijarhat, Mleci, historiografija.

Počeci još i danas aktualnoga pitanja crkvenog uređenja i crkvene jurisdikcijske pripadnosti Zadra datiraju iz 1154. i 1155. Naime, u listopadu 1154. papa Anastazije IV. (1153.–1154.) dekretom je uzdigao Zadarsku biskupiju u status nadbiskupije i metropolije sa sufraganima u Osoru, Krku, Rabu i Hvaru.¹ Novoimenovanu metropoliju papa Hadrijan IV. (1154.–1159.) već je u veljači 1155. podredio jurisdikciji Gradeškoga patrijarhata.²

U historiografiji je tumačenjima i pitanjima u vezi sa statusnim uzdizanjem zadarske Crkve, kao i njezinu položaju tijekom druge polovine XII. stoljeća, posvećena razmjerno velika pozornost. Pritom postoji tek nekoliko temeljnih radova koji su problematskim ili kritičkim sintetskim pristupom svojim idejama i zaključcima bitno utjecali na opće historiografsko poimanje događaja vezanih uza Zadar i njegovu Crkvu oko polovine XII. stoljeća te samim tim većinom postali dio uobičajenoga i općenito prihvaćenoga historiografskog diskursa. Upravo će se tim temeljnim radovima baviti ovaj prilog.³ Pozornost će napose biti usmjerena

¹ Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: *CD CDS*), sv. II, Zagreb, 1902., dok. 78, str. 76–79.

² *CD CDS*, II, dok. 79, str. 79–80.

³ Valja napomenuti da se zbog iznimnosti tih papinskih postupaka za povijest zadarske Crkve osvrtno na njih može naći u gotovo svim sintetskim radovima hrvatskoga srednjovjekovlja, povijesti Zadra ili u nizu radova

na metodološke postavke njihovih autora u pristupu problemima vezanim uz uzdizanje zadarske Crkve u statusu te njihovu razumijevanju i tumačenju papinskih postupaka s obzirom na zadarsku Crkvu i u vezi s općim prilikama druge polovine XII. stoljeća. Usporedno će se ponuditi i neka rješenja dosad uočenih problema. Pritom se u komentiranje i kritiku vrela, ponajprije onih mletačke provenijencije, kronike Andrije Dandola, *Historia ducum* i tzv. *Annales Venetici breves*, neće ulaziti, jer su to već uspješni učinili Walter Lenel⁴, Nada Klaić⁵, a s obzirom na prošlost Zadra u XII. stoljeću poglavito Lujo Margetić⁶.

Pozornost će se ponajprije posvetiti radu Ferde Šišića⁷, jer je u mnogočemu bio ishodište budućih historiografskih razmatranja. Prvi dio njegova rada posvećen je Zadru u drugoj polovini XII. stoljeća, od 1159. do križarskoga razorenja 1202., pri čemu je u uvodu ukratko obradio i statusno uzdizanje tamošnje Crkve u nadbiskupiju. Ukratko, Šišić je prikazao da je papa Anastazije Zadarsku biskupiju uzdigao u statusu na nagovor mletačkoga dužda Domenica Morosinija (1148.–1156.). Papa je taj postupak po naputku Mlečana, držao je Šišić, obrazložio potrebom da se područja političke i crkvene vlasti podudaraju, odnosno da područje koje se 1154. nalazilo izvan političke vlasti ugarskoga i hrvatskoga kralja ne bude jurisdikcijski podređeno Splitskoj metropoliji. Nadalje, na temelju vijesti Andrije Dandola, Šišić tvrdi da je dužd Dominik Morosini uskoro potaknuo gradeškoga patrijarha Henrika Dandola da od pape zatraži jurisdikcijsko podvrgavanje Zadarske metropolije Patrijarhatu. Papa Hadrijan IV. udovoljio je toj molbi te za sebe pridržao pravo podjele palija prilikom izbora zadarskoga nadbiskupa. Zadrani su potom pokušali utjecati na promjenu te odluke, no papa je ostao pri svojoj odluci. Zadrani su se pak tomu odlučno protivili te, zaključuje Šišić, »doskora dali svojoj boli i mržnji protiv Mlečana oduška time, što su se stali buniti«. ⁸ Pobune i protjerivanje mletačkoga predstavnika vlasti zbili su se, prema Šišiću, 1159., 1164. i 1168., a zatim je Zadar od 1170. do 1180. trajno bio pod mletačkom vlašću. ⁹ Valja spomenuti da je, kao Šišić, i velik dio kasnije historiografije, izravno ili neizravno, uglavnom preuzeo tumačenje koje je već u drugoj polovini XVIII. stoljeća, o pitanju podvrgavanja Zadarske metropolije Gradeškomu patrijarhatu, iznio Daniele Farlati¹⁰. Naime, iako nije potanje analizirao papinske postupke, on je, prepričavajući zbivanja pozitivističkom

koji posredno spominju događanja u vezi sa zadarskom Crkvom 1154. i 1155., bilo da je riječ o onim hrvatske ili strane, napose talijanske, provenijencije. Budući da ti radovi nisu problematski pristupali tematici, ni pridonijeli njezinu potanjem poznavanju, a da su oni talijanske provenijencije često bili i političko-nacionalno obojeni, ovom se prilikom neće uzimati u obzir.

⁴ Walter LENEL, *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria*, Strassburg, 1897.

⁵ Nada KLAIĆ, »Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV stoljeća«, u: *Zadar. Zbornik*, Zagreb, 1964., str. 141–167, ovdje: str. 148.

⁶ Lujo MARGETIĆ, »Vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII. stoljeću i njegovi izvori«, u: *Historijski zbornik*, 35 (1982.), str. 209–258.

⁷ FERDO ŠIŠIĆ, »Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247.«, u: *Rad JAZU*, 142 (1900.), str. 224–226.

⁸ ISTI, *nav. dj.*, str. 225–226.

⁹ Te je zaključke, uz razlike u stilu pisanja i čitateljevu mogućnost sagledavanja događaja u nešto širem kontekstu s obzirom na sintetski oblik djela, Šišić ponovio i u svojoj *Poviesti Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića*, Zagreb, 1944., str. 76–79.

¹⁰ DANIELE FARLATI, *Illyricum sacrum*, t. V, Venetiis, 1775., str. 57–59. Farlati pogrešno datira uzdizanje Zadra u status nadbiskupije i metropolije u 1146.

metodom, doveo u uzročno-posljedični slijed papinske crkvene odluke u vezi sa Zadarskom metropolijom s mletačkim vojnim osvajanjem Zadra.

Valja istaknuti da je Šišićeve zaključke uglavnom, prilagodivši ih historiografskom diskursu svoga vremena, prihvatila Nada Klaić¹¹, te ih poslije opetovala u suradnji s Ivom Petriciolijem u pregledu srednjovjekovne povijesti Zadra.¹²

Sljedeći važan prinos tematici dao je 1982. Margetić, koji se, analizirajući vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o mletačkoj vlasti nad Zadrom tijekom XII. stoljeća, dotaknuo i pitanja uzdizanja Zadarske biskupije u status nadbiskupije.¹³ Ponajprije je ukazao na kritičku analizu mletačkih kronika Waltera Lenela, koja u hrvatskoj historiografiji do tada nije bila dovoljno naglašena ni prihvaćena. Sukladno njoj, suprotno Šišićevim zaključcima, uvjerljivo je ustvrdio da se mletačko osvajanje Zadra 1164. nikad nije zbilo te da se tobožnje Dandolove vijesti o događajima između 1167. i 1170. zapravo odnose na razdoblje od 1156. do 1159. Naglasio je da mletačke kronike »ističu izvanredni značaj papine odluke da novoosnovanu Zadarsku nadbiskupiju podredi gradeškoj patrijaršiji i u tome nalaze glavni razlog dubokog neprijateljstva između Zadrana i Mlečana.«¹⁴ Zato je odlučio pozornost posvetiti događajima iz crkvene povijesti koji su imali »u prvom redu političko značenje«. Analizirajući bulu pape Anastazija IV., ustvrdio je da papa podređuje Zadarsku metropoliju izravno sebi te time »naoko priznaje Zadru veliku političku samostalnost« i sankcionira stanje u kojem se nalazila zadarska Crkva prije 1154. No, prema istom mišljenju, papa je zadarske slobode izjednačio s onima Raba, Krka, Osora i Hvara te tim postupkom navijestio podređivanje Zadarske nadbiskupije gradeškomu patrijarhu, »čime je u isto vrijeme i međunarodno pravno priznao mletačku vlast nad Zadrom«. Odnosno, papa je tada igrao »mletačku igru i diplomatski snažno podupirao mletačko nastojanje da se dokopa Zadra«. Sve je to Margetić promatrao kao smišljeni plan od nekoliko koraka: podvrgavanje Krka, Raba i Osora Gradeškomu patrijarhatu, uzdizanje Zadra u nadbiskupiju (sufragani Krk, Rab, Osor), podvrgavanje Zadarske metropolije Patrijarhatu. Pritom je odbacio mogućnost da je bila riječ isključivo o poslovima crkvene uprave, nego o priznanju legitimnosti mletačkoga posjeda. Upravo je zato Margetić pretpostavio da se Zadrani nisu »radovali unapređenju svoje biskupije«, nego su se »uznemirili na tu vijest i postali krajnje nepovjerljivi prema papinim crkvenim mjerama«. Istodobno je pak papa tako spriječio moguće nezadovoljstvo zadarskoga svećenstva s obzirom na odluku o podvrgavanju Gradu. Nakon diplomatske pripreme uslijedio je 1156. neuspjeli mletački napad na Zadar, prilikom kojega je grad imao pomoć ugarske posade, prema Margetiću, vjerojatno ulogorene izvan grada. Tada i 1159. ugarska je vojska pomagala gradu, koji je »prihvatio ugarsko vrhovništvo u želji da se spasi od mletačkog osvajanja«. Prema istome mišljenju, u listopadu 1154., trenutku izdavanja papinske bule, Zadar je bio slobodan od ugarske vlasti, što se promijenilo »možda već 1155.« te je priznavao ugarsko vrhovništvo do 1159., kad su ga osvojili Mlečani.¹⁵

¹¹ Nada KLAIĆ, »Problem vrhovne vlasti«, str. 161.

¹² Nada KLAIĆ i Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, 1976., str. 163–165.

¹³ Lujko MARGETIĆ, »Vijesti Andrije Dandola«, str. 242–250.

¹⁴ ISTI, *nav. dj.*, str. 245–246.

¹⁵ ISTI, *nav. dj.*, str. 247.

Nakon Margetića, pozornost pitanju zadarske crkvene jurisdikcijske pripadnosti ukratko je posvetio Ludwig Steindorff.¹⁶ Držao je da je uzdizanje Zadra u metropolijsko središte bilo zakašnjeli odgovor papinstva na teritorijalnu podjelu Dalmacije na područje pod mletačkom vlašću i pod onom ugarskoga i hrvatskoga kralja te da su se tim postupkom poistovjetile političke granice s onima crkvenih pokrajina. Nadalje, protivno crkvenoj tradiciji, prema kojoj metropolit odgovara izravno papi, Hadrijan IV. zadarskoga metropolita jurisdikcijski je podredio gradeškomu patrijarhu. Steindorff je tu papinu odluku pokušao protumačiti ponudivši nekoliko rješenja. Budući da je prema tadašnjim shvaćanjima patrijarh bio hijerarhijski nadređen metropolitu, Zadar mu je podređen kako bi se opravdala crkveno-pravna utemeljenost njegova naslova, pri čem su se preklapili crkveni i politički interesi Mletaka. Steindorff pretpostavlja da je pri svemu vidljiva i politička pragmatičnost papinstva. Naime, zbog problema oko crkvenoga položaja splitskoga nadbiskupa Gaudija¹⁷ Kurija je željela uređenjem nove metropolije u Zadru pojačati svoj utjecaj u sjevernoj Dalmaciji. Susretljivost papinstva prema Mlecima Steindorff pak tumači nastojanjem za stjecanjem saveznika protiv Sicilskoga Kraljevstva. Budući da je tijekom 1154. i 1155. došlo do diplomatskoga približavanja Sicilskoga Kraljevstva s Mlecima, s jedne, te Mletaka s ugarskim i hrvatskim kraljem, s druge strane, postojala je mogućnost stvaranja trojnoga savezništva. Papa je, prema istome mišljenju, reorganizacijom crkvene uprave u Dalmaciji, nastojao spriječiti približavanje Mletaka i ugarskoga i hrvatskoga kralja, kojega je »zanimala jaka splitska crkvena provincija«.¹⁸ Nadalje, podvrgavanje Zadarske nadbiskupije promatrao je i u kontekstu odnosa papinstva s Fridrikom I. Barbarossom (1152.–1190.), odnosno u kontekstu njihova spora oko Magdeburške nadbiskupije, pri čemu je podvrgavanje zadarske Crkve Gradeškomu, a ne Akvilejskom patrijarhatu naklonjenom Fridriku, stvorilo određeni diplomatski pritisak na cara. U tom slučaju, držao je Steindorff, uzdizanjem Zadarske biskupije u statusu, Anastazije IV. ostvarivao je prvi korak plana smišljenoga u tajnom dogovoru s Mlecima, pri čem ga je u konačnoj provedbi plana spriječila smrt, pa je plan okončao njegov nasljednik Hadrijan IV. Budući da su Mleci imali diplomatski pripremljen teren, trebalo je njihovoj vlasti podvrgnuti i Zadar, gdje se od 1155. nalazila ugarska posada i u kojem je vlast vršio *comes* Petrana pod okriljem ugarskoga i hrvatskoga kralja. Nakon neuspjeha 1156., Mlečani su 1159. uspostavili vlast nad Zadrom te za kneza postavili Domenica Morosinija. Valja naglasiti da su određeni utjecaj na Steindorffa imala stajališta Heinricha Kretschmayra¹⁹, koja do tada nisu bila uključena u raspravu. No Kretschmayr je previše vjerodostojnosti poklonio mletačkim kronikama. Postupak Anastazija IV. objasnio je, kao Šišić i Steindorff, željom za poistovjećivanjem političkih granica s onima crkvenih pokrajina. Odluka pak Hadrijana IV., držao je, donesena je pod utjecajem gradeškoga patrijarha i mletačkoga dužda.²⁰

¹⁶ Ludwig STEINDORFF, *Die dalmatinische Städte im 12. Jahrhundert*, Köln–Wien, 1984., str. 74–91, a napose str. 75–79.

¹⁷ O stolovanju splitskoga nadbiskupa Gaudija i s tim povezanim problemima usp: Ludwig STEINDORFF, *Die dalmatinische Städte*, str. 98; Slavko KOVAČIĆ, »Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću«, u: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku (zbornik)*, Rijeka–Zagreb, 1988., str. 11–39, ovdje: str. 16–18; Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko, 2002., str. 164–167.

¹⁸ Ludwig STEINDORFF, *Die dalmatinische Städte*, str. 78.

¹⁹ Heinrich KRETSCHMAYR, *Geschichte von Venedig*, Band I, Gotha, 1905., str. 238–247.

²⁰ U potanju analizu Kretschmayrovih stajališta neće se ulaziti jer ih je već Steindorff uključio u svoje razmatranje, odnosno za njih će vrijediti komentari koji će se izreći o stajalištima Šišića i Steindorffa.

Lujo Margetić je o tematici ponovno raspravljao 1996., prilikom čega je potanko kritički analizirao dotadašnje najvažnije historiografske radove, a poglavito Steindorffove tvrdnje, te upotpunio i donekle revidirao vlastito viđenje problema.²¹ Na pitanje podvrgavanja Zadarske nadbiskupije Gradeškomu patrijarhatu tada je ponudio dva objašnjenja. Sukladno tezi iz 1982. podvrgavanje je promatrao kao smišljen papinski plan koji se ostvarivao korak po korak, no ipak je veću pozornost pridao mogućnosti da je od 1154. do 1155., odnosno nakon početka pontifikata Hadrijana IV., došlo do radikalnoga zaokreta papinske politike. Pritom je držao da se papinstvo »zbog svoje vojne slabosti moralo oslanjati na vlastitu diplomatsku vještinu«. Pojava snažne države, Sicilskoga Kraljevstva, u blizini nije bila u interesu papinstva, no zapadne sile, za razliku od Bizanta, nisu prijetile opstanku papinstva, jer od »bizantske prevlasti u južnoj Italiji do gubljenja identiteta same Rimske crkve samo je jedan korak«. Margetić je tako držao da je kratkoročno najneugodnije za papinstvo bilo Sicilsko Kraljevstvo, a dugoročno Bizantsko Carstvo. Stjecajem prilika – u kojima je papa pokušavao pridobiti Fridrika I. za akciju protiv sicilskih Normana, a ugarski i hrvatski kralj Gejza II. (1141.–1161.) bio zauzet sukobima s bizantskim carem na širem području Zemuna – papa se odlučio na učvršćivanje vlastitoga položaja na sjevernom Jadranu. To je, prema Margetićevu mišljenju, Anastazije IV. učinio uzdizanjem Zadra, uglednoga samostalnog čimbenika, u crkvenom statusu. Prema njemu, Zadruga je papinska zaštita poslužila u odnosu prema ugarskomu i hrvatskomu kralju, ali i prema Mlecima. U vijesti da je Anastazije IV. već u svibnju 1154. Krk, Rab i Osor podvrgao Gradu, ako je vjerodostojna, Margetić ne vidi problem. Anastazije IV. jednostavno je u listopadu 1154. promijenio mišljenje i spomenute gradove podvrgao novoosnovanoj metropoliji u Zadru, što bi »govorilo u prilog tezi da je njegovo mišljenje u listopadu bilo iskreno i da rimska kurija nije tom prigodom imala namjeru prevariti Zadrane«. ²² No, nakon Anastazijeve smrti, Hadrijan IV. posve mijenja politiku papinstva. Margetić misli kako je Hadrijan IV. držao da samo uz pomoć mletačke mornarice može spriječiti opasnost koja je prijetila iz bizantskoga uporišta Ankone. Podvrgavanjem zadarske Crkve Gradeškomu patrijarhatu, papa je priznao »mletački suverenitet nad Zadrom Mlecima i složio se zapravo s time da Mleci osvoje Zadar«, a »zauzvrat je očito dobio obećanje mletačke pomoći na drugoj strani«. Mleci su svoj dio pogodbe ispunili 1156. povezavši se sa sicilskim Normanima i nanijevši poraz bizantskoj floti kraj Brindisija, a papa je zažmirio na mletačko sezanje za Zadrom. Tu promjenu diplomatskih tabora Margetić je tumačio uopćenom frazom: kako je »razumljivo da je riječ o vrlo složenoj diplomatskoj i političkoj igri, u kojoj nema određenih grupacija, koje se bore jedna protiv druge«. Na Margetića je tom prilikom utjecalo stajalište Paula Fridolina Kehra, koji se u svojoj opsežnoj studiji ukratko dotaknuo toga pitanja. ²³ Naime, činjenično izlažući događaje vezane uz pitanje zadarske crkvene jurisdikcije i ne ulazeći pritom u njihovu potanju analizu, Kehr je zaključio da je Anastazije IV. bio loš i popustljiv papa, za razliku od Hadrijana IV. ²⁴ Ponajprije taj Kehrov stav poslužio

²¹ Lujo MARGETIĆ, »Međunarodni položaj Zadra u XII. stoljeću«, u: *Rad HAZU*, 473 (1996.), str. 47–66, ovdje: str. 55–57.

²² ISTI, *nav. dj.*, u bilj. 21, str. 58.

²³ Paul Fridolin KEHR, »Rom und Venedig bis ins XII. Jahrhundert«, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 19 (1927.), str. 1–180, ovdje: str. 133–137.

²⁴ U potanju analizu Kehrovih stajališta neće se ulaziti jer ih je u svoja razmatranja uključio Margetić (1996.).

je Margetiću u konstrukciji zaključka o radikalnom zaokretu politike papinstva nakon pontifikata Anastazija IV.

Na kraju će se razmotriti i ukratko komentirati i rad Zvezdana Strike²⁵ jer je on najnoviji prilog našoj tematici. Pritom valja imati na umu da je vrijednost Strikina rada u sintetskom karakteru, sveobuhvatnom prikazu pregleda crkvene povijesti Zadra XII. stoljeća na jednome mjestu. Pristupom problemu u dijelu rada koji se odnosi na ovdje obrađivanu tematiku, unatoč iznimnom poznavanju literature, Strika se nije odmaknuo od Šišićevih i tek donekle Steindorffovih polazišta. Njegove ideje neće se stoga poslije razmatrati, no ovdje će poslužiti kao primjer kojim će se prikazati potreba pozornosti u pristupu tematici.

Strika je mislio da je terminologija bule Anastazija IV. bila promletački formulirana te da se pitanje statusnoga uzdizanja zadarske Crkve, iz aspekta Kurije, svodilo na potrebu podudaranja crkvene jurisdikcije s političkim teritorijem.²⁶ Raspravu o tumačenju podređenja zadarske Crkve Gradeškomu patrijarhату 1155. otvorio je s nekoliko pitanja. Tvrdio je da se Zadar nalazio pod mletačkom vlašću prije 1155. oko 30 godina te se pitao zašto je papa Hadrijan IV. [sic!] baš 1155. statusno uzdignuo zadarsku Crkvu, a nije je izravno priključio Gradeškomu patrijarhату.²⁷ Pretpostavio je da je nesumnjivo mletačka diplomacija poticala takvu papinu odluku, jer su njome Zadar i njegovi sufragani još tješnje bili povezani s Mlecima. Tomu je slijedila tvrdnja da se »kroz crkvenu jurisdikciju praktično provodila politička odijeljenost i izoliranost Zadra s otočkim biskupijama od utjecaja hrvatsko-madžarskog vladara i dosljedno tome provodila podvojenost Dalmacije«. Riječ je, međutim, o uopćenu zaključku u kojem je, uz cikličke pretpostavke, nedovoljno utvrđeno stvarno činjenično stanje, ponajprije odnos komuna s ugarskim i hrvatskim vladarem.

Potom je Strika opširnim razlaganjem kroz tri rješenja, preuzetih od Steindorffa, ponovno razmatrao odluku Hadrijana IV. o podvrgavanju zadarske Crkve Gradu. Pritom je prvo rješenje, ono o podređivanju zadarske Crkve radi crkvenopravne utemeljenosti naslova patrijarha, za razliku od Steindorffa, zaključio sveobuhvatnom tvrdnjom da je patrijarh preuzeo dužnost metropolita pa mu je »papa dodijelio Zadarsku metropoliju dodvoravajući se tako venecijanskom senatu kao vjernom političkom savezniku«.²⁸ Zatim je preuzeo drugo Steindorffovo rješenje, ono o kontekstu odnosa papinstva s carem Fridrikom I. te odnosa između Gradeškoga i Akvilejskoga patrijarhata. Potom je iznio tvrdnju koja strukturalno i sadržajno razbija cjelokupno poglavlje te otvara niz sadržajnih protuslovnosti i pitanja: »Nakon što su se upravo spomenute dvije tvrdnje pokazale kao neodržive ili samo malim dijelom ispravne«, podređenost zadarske Crkve Gradu »može se samo objasniti povezivanjem papa s Venecijom protiv Sicilije i hrvatsko-ugarskog kralja«.²⁹ U tom svjetlu nije jasno što je Strika zapravo o čitavom problemu mislio te, ako prethodna dva rješenja

²⁵ Zvezdan STRIKA, »Zadar – novo nadbiskupsko i metropoljsko središte Dalmacije u kontekstu političkih prilika 12. stoljeća«, u: *Croatica christiana periodica*, 27 (2003.), 52, str. 21–34.

²⁶ ISTI, *nav. dj.*, str. 22–25.

²⁷ ISTI, *nav. dj.*, str. 27.

²⁸ ISTI, *nav. dj.*, str. 28–29.

²⁹ ISTI, *nav. dj.*, str. 29. Nespretnosti tog zaključka pridonosi i nedovoljna preciznost izričaja, što je uostalom uočljivo kroz čitav Strikin rad.

odbacuje, zašto to čini, zašto su ona neodrživa i zašto onda njima uopće posvećuje toliko prostora. Svakako, ako je Strika prihvatio samo treće rješenje, treba napomenuti da je i ono preuzeto od Steindorffa, što nije naznačio. Dapače, treće rješenje i zaključak većinom su nedovoljno točno prenesena Steindorffova stajališta (ono o papinskoj reorganizaciji crkvene uprave u Dalmaciji, radi osujećivanja približavanja Mletaka ugarskom i hrvatskom kralju te ono da je papa Anastazije IV. ostvarivao dogovor smišljen s Mlecima, ali ga je u njegovoj konačnici spriječila smrt, pa je sve okončao papa Hadrijan IV.). Svoju je tvrdnju potkrijepio navodom iz pisma pape Inocenta III.³⁰ te sa, za znanstveno povijesno istraživanje, neprihvatljivom formulacijom kako »događaji koji su se kasnije odvijali sve do zadarskog mira 1358. godine i dalje do kobne 1409. godine daju nam povod za ovakovo tumačenje osnutka i uspostave Zadarske nadbiskupije i metropolije«.³¹ Ta Strikina tvrdnja jasno ocrtava sustav razmišljanja s kojim pristupa vrlo delikatnomu problemu hrvatske, pa i europske, medievistike. Podvrgavanje zadarske Crkve Gradeškomu patrijarhatu nadalje je povezao s pobunama Zadrana protiv mletačke vlasti, koje je datirao u 1155., 1164. i 1168.³² Potonje tvrdnje svjedoče da Strika nije prihvatio ili – što je vjerojatnije, jer svoje neslaganje s njima nije izrijeком utvrdio – nije se dovoljno dobro upoznao s Lenelovim zaključcima i Margetićevim radom iz 1982., premda obojicu citira. Osim toga, promaknuo mu je Margetićev rad iz 1996.

Uz više puta iskazanu nepažnju koja je dovela do većih pogrešaka (poput one da je papa Hadrijan IV. uzdigao Zadarsku biskupiju u statusu) i protuslovlja u iznesenim stajalištima, Strikino izlaganje odlikuje terminologija strana današnjemu znanstvenomu historiografskom diskursu, a koja u sebi krije vrijednosne sudove, pa time u pitanje dovodi autorovu nepristranost i objektivnost prema prošloj zbilji i zadanoj temi istraživanja (termini uzurpacija, dodvoravanje, koban). Ekstenzivno citiranje literature, uglavnom inozemne, koja istraživaču u Hrvatskoj najčešće nije lako dostupna a da se pritom njezin utjecaj u oblikovanju zaključaka nimalo ne prepoznaje, istodobno propuštanje citiranja radova hrvatske historiografije doista relevantnih za temu, selektivno prezentiranje činjenica, neistančanost zaključaka (napose nejasno poimanje odvojenosti crkvenih i crkvenoupravnih prilika od svjetovne vlasti i politike) te niz manjkavosti u strukturi teksta nisu primjereni razini znanstvenosti hrvatske medievistike na početku XXI. stoljeća. U sadržajnom pogledu, kako je spomenuto, Strika je spojio i opetovao Šišićeve zaključke iskoristivši pritom Steindorffove ideje. Na ovom je mjestu bilo potrebno posvetiti nešto više prostora Strikinim zaključcima, jer tek ako se prikažu u cjelini, moguće je uočiti njihovu heurističku pro-

³⁰ Pismo je spomenuo i STEINDORFF, *Die dalmatinische Städte*, str. 79, te riječi Inocenta III. tumačio kao potvrdu da je uređenje Zadarske metropolije trebalo unaprijediti dobre odnose Kurije i Mletaka. Potrebno je, međutim, ukazati na dvostruki problem toga tumačenja: pitanje ispravnosti Steindorffova shvaćanja riječi Inocenta III. i pitanje Inocentova tumačenja crkvenih i političkih prilika 40-ak godina prije njegova pontifikata. Razlaganje tih pitanja prelazi okvir ovoga rada.

³¹ Zvezdan STRIKA, »Zadar«, str. 30. Problematičnost te tvrdnje višestruka je i slojevita. Za njezino potanje razlaganje ovdje nema dovoljno prostora. Može se tek napomenuti da je događaje 1154. i 1155. potrebno tumačiti u svojoj posebnosti, odnosno kasniji događaji mogu, ali i ne moraju, biti njihov odraz. Da bi se kasnijim događajima tumačila 1154. i 1155., potreban je krajnji oprez i podrobno poznavanje događaja i procesa razdoblja koja se uspoređuju. U svakom slučaju, događaji nakon dva, odnosno dva i pol stoljeća, nemaju izravnu vezu s događajima 1154. i 1155. Valja naglasiti da sintagma »kobna 1409.« nije najbolji izbor riječi. Naime, utvrđivanje je li 1409. stvarno bila kobna uvelike ovisi o kutu motrišta.

³² ISTI, *nav. dj.*, str. 31–33.

blematičnost. Povijesna znanost, a navlastito medievistika, napreduje dijalogom. U tom svjetlu, ovdje iznesene riječi su dobronamjerne, s nakanom da se ukaže na neke propuste, a sve s obzirom na buduća istraživanja.

Prije potanje analize izloženih historiografskih stavova o njima se mogu iznijeti sljedeći uopćeni zaključci. Premda se radovi Margetića (iz 1996.) i Steindorffa ističu pojedinim inspirativnim idejama, sve analizirane radove promatrane u cijelosti odlikuje izrazita politička motiviranost papinih postupaka (pri čemu su unutar argumentacije vidljivi propusti, poglavito u nepotpunoj činjeničnoj prezentaciji pojedinih događaja i njihova konteksta, a što može bitno utjecati na sveukupne zaključke), nejasno i olako tumačenje međuodnosa crkvenih i svjetovnih vlasti, odnosno propuštanje uočavanja jasnoga razgraničenja između poslova političke i crkvene naravi te pretežno crno-bijelo poimanje mletačko-zadarskih odnosa. Pritom kod svih autora postoje propusti u potpunoj činjeničnoj prezentaciji općih prilika koje su utjecale ili mogle utjecati na pitanja oko zadarske Crkve 1154. i 1155. Dakle, premda je argumentacija nakon Šišićeva rada sukladno napretku historiografije s vremenom postala istančanija i potpunija, metodološki se pristup čitavoj tematici u osnovi vrlo malo promijenio. Stoga ni tumačenje papinskoga postupka uzdizanja Zadarske biskupije u status nadbiskupije i metropolije te potom jurisdikcijskoga podvrgavanja Gradeškomu patrijarhatu u svojoj se biti nije promijenilo.

Autori su se u raspravi koncentrirali na nekoliko problema: pitanje motivacije Anastazija IV. za uzdizanje Zadarske biskupije u statusu, pitanje motivacije Hadrijana IV. za podvrgavanje Zadarske metropolije Gradeškomu patrijarhatu, sukladno tomu pitanje diplomatsko-crkvenih odnosa papinstva i Mletaka te pitanje crkveno-političkih odnosa Mletaka i Zadrana. Sukladno tomu analizirat će se njihova stajališta.

Šišić je motivaciju postupaka obojice papa tumačio kao izlaženje ususret – zbog diplomatski prisnoga odnosa s Mlečanima, a možda čak i diplomatske prisile te želje za preklapanjem crkvene s političkom jurisdikcijom – molbama dužda i gradeškoga patrijarha. Pritom, međutim, nije protumačio vezu između crkvenih i političkih prilika, a ni obratio pozornost na pitanja poput ovih: Što je uvjetovalo papinu susretljivost prema Mlečanima? Kakav je bio međuodnos gradeškoga patrijarha i dužda? Kakvo je značenje u sebi kri- lo crkveno podvrgavanje gradeškomu patrijarhu iz aspekta zadarskoga nadbiskupa?³³ No temeljni propust odnosi se na mogućnost, kako je izlaže Šišić, da neki svjetovni vladar, barem i posredno (utjecajem na crkvene dužnosnike), savjetuje papu kako voditi crkveno-jurisdikcijsku politiku, a sve s prikrivenim političkim aspiracijama. Na tom se zapravo temelji čitav Šišićev proces zaključivanja, no u kontekstu crkvenih prilika druge polovine XII. stoljeća, odnosno razdoblja preklapanja postklinijevske crkvene reforme s procesima

³³ Na umu svakako valja imati da je pojedine događaje ponajprije potrebno sagledati u njihovoj jedinstvenosti, ma koliko podatci bili manjkavi te da ih *a priori* ne treba promatrati u kontekstu događaja koji su im uslijedili. Naime, s obzirom na malen broj vremenski udaljenih i razlomljenih podataka, oni se često promatraju kontinuirano, s izraženim povijesnim odmakom, iako u stvarnosti nisu bili kontinuirani. Prošla zbilja postojala je i »izvan izvora«, a za njezinu rekonstrukciju povezivanje događaja, upravo zbog manjkavosti podataka, prijeko je potrebno, no pritom je nužan krajnji oprez.

tzv. renesanse XII. stoljeća, to nije bio slučaj.³⁴ S obzirom na sve to, može se ustvrditi da Šišić u razmatranju nije primjereno utvrdio granicu između sfere crkvenih i svjetovnih interesa i prilika.

Margetić je 1982. godine papinsko uzdizanje zadarske Crkve u status nadbiskupije i metropolijskoga sjedišta promatrao kao istodobno priznavanje velike političke samostalnosti grada, što nije slučaj. Statusno uzdizanje, međutim, može biti, a u ovom slučaju najvjerojatnije i jest, odraz političkoga stanja, kakvo god ono bilo, na pitanja reorganizacije crkvene uprave. U tom kontekstu ne može biti govora ni o izjednačavanju zadarskih sloboda s onima Raba, Krka, Osora i Hvara. Naime, te su biskupije postale tek zadarski sufragani, a sukladno počelima reformiranoga papinstva teško je povjerovati da se papa olako mogao i htio, čak i neizravno, upletati u političko izjednačivanje sloboda. Papinsko rješavanje crkvenih prilika svakako nije ozakonjivalo ili potvrđivalo političke prilike, iako je gotovo sigurno na umu imalo trenutačnu ili buduću političku situaciju. Pritom s pomnjom treba ispitati koliko je, s obzirom na nestabilne i lako promjenjive političke prilike, u svemu do izražaja dolazila pastoralna briga za vjernike s konačnim ciljem spasenja.³⁵ Stoga papinsko »igranje mletačke igre«, smišljanje plana od nekoliko koraka, legitimiranje mletačkoga posjeda nije vjerojatno. Kako su Zadrani reagirali na vijest o uzdizanju u status metropolije vrela ne bilježe, no Margetićeva pretpostavka o njihovu uznemirenju proizlazi iz njegova cjelokupnoga zaključivanja.³⁶

Steindorff je veću pozornost pridao tumačenju odluke Hadrijana IV. Odluku Anastazija IV. promatrao je kao potrebu izjednačavanja crkvenojurisdikcijskih i političkoteritorijalnih jedinica.

Margetićevo tumačenje iz 1996. dodatno je pridonijelo rješavanju problematike. Margetić je uspjelo ukazao na ulogu širega konteksta u uzdizanju Zadarske biskupije u statusu 1154., ne povezujući taj postupak s mletačkim interesima, kako je to učinio 1982. Valja samo pripomenuti da je zaključak o oslanjanju papinstva na vlastitu diplomatsku vje-

³⁴ Potanko obrazlaganje te tvrdnje prelazi okvire ovoga rada. Ovom se prilikom mogu citirati tek neki radovi koji je izravno ili neizravno dokazuju, ponajprije: Ian S. ROBINSON, »The Institutions of the Church, 1073–1216«, u: *The New Cambridge Medieval History* (dalje: *NCMH*), volume IV, Part I (ur. D. Luscombe and J. Riley-Smith), Cambridge, 2004., str. 368–460; ISTI, »The Papacy«, 1122.–1198., u: *NCMH*, vol. IV/2, str. 317–383, a zatim: Reinhard ELZE, »Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert«, u: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 36 (1950.), str. 145–204; Hans-Walther KLEWITZ, *Reformpapsttum und Kardinalkolleg*, Darmstadt, 1957.; Othmar HAGENEDER, »Das päpstliche Recht der Fürstenabsetzung: seine kanonistische Grundlegung (1150–1250)«, u: *Archivum Historiae Pontificiae*, 1 (1963.), str. 53–95; Brian TIERNEY, *The Crisis of Church and State, 1050–1300*, Toronto, 1988.; Richard W. SOUTHERN, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, London, 1990.; Ian S. ROBINSON, *The Papacy 1073–1198: Continuity and Innovation*, Cambridge, 1993.; Richard W. SOUTHERN, *The Making of the Middle Ages*, London, 1993.; Robert I. MOORE, *The origins of European dissent*, Toronto, 1994.; Marie-Dominique CHENU, *Nature, man, and society in the twelfth century*, Toronto, 1997.

³⁵ Valja naglasiti da se u novijim historiografskim istraživanjima pozornost napose posvećuje pastoralnoj brizi kao važnom činitelju motivacije papinskih postupaka. Poglavitito to dolazi do izražaja u promišljanjima o pontifikatu Inocenta III. (1198.–1216.); usp. Joseph CANNING, »Power and Pastor: A Reassessment of Innocent III's Contribution to Political Ideas«, u: J. C. MOORE (ur.), *Pope Innocent III and his World*, Aldershot, 1999., str. 245–253; ISTI, »The Pope as Teacher and Judge: How Innocent saw Himself as Teacher who Coerced«, u: A. SOMMERLECHNER (ur.), *Innocenzo III urbs et orbis, Atti del Congresso Internazionale, Roma 9–15 settembre 1998*, vol. I (Nuovi studi storici 55), Rim, 2003., str. 74–83.

³⁶ Naprotiv, vrela bilježe kako je reagirao zadarski nadbiskup Lampridije, o čemu više u nastavku.

štinu zbog vojne slabosti, suprotan tadašnjemu prevladavajućem poimanju društvene i diplomatske stvarnosti.³⁷ Naime, papa kao *vicarius Christi* nije ni morao imati vojnu silu. Tijekom XII. stoljeća jedna od najdjelotvornijih papinskih sila, odnosno sredstvo prisile, bila je ekskomunikacija. Kao Kristov nasljednik papa je mogao razmatrati ili se uključiti u bilo koja crkvena, a posredno i u politička, zbivanja te je na taj način bio čimbenik koji je svaki svjetovni vladar morao uzeti u obzir. U tom kontekstu vojna sila papinstvu nije bila potrebna. Također »iskrenost« i »namjera prijevare«, kako ih spominje Margetić, ne bi trebali biti parametri u današnjoj znanstvenoj prosudbi pojedinih papinskih postupaka i odluka.

Osvrt na Šišićevo tumačenje motivacije Hadrijana IV. za postupak podvrgavanja Zadarske metropolije Gradeškomu patrijarhatu već je spomenut, a Margetić je 1982. pozornost usmjerio na suodnos odluke Hadrijana IV. i mletačkoga osvajanja Zadra 1159., dok samu odluku nije potanje tumačio.³⁸

Steindorffovo izlaganje, za razliku od ostalih do tada, odlikuje sagledavanje lokalnih zadarskih prilika u kontekstu općih europskih prilika koje su utjecale na jadranski bazen. Osim toga, prvi je u raspravi spomenuo mogućnost isključivo crkvenopravnoga razloga kojim se vodio papa Hadrijan IV. pri podvrgavanju Zadarske metropolije Gradu, potrebu crkvenopravne utemeljenosti naslova patrijarha. No taj je razlog tumačio kao odraz istodobnoga preklapanja mletačkih i papinskih političkih i diplomatskih interesa, odnosno kao želju papinstva za dobivanjem simpatija Mletaka ili papinsko izvršavanje diplomatskoga pritiska, djelomice u dogovoru s Mlecima, na ugarskoga i hrvatskoga kralja te cara Fridrika I. Pritom je temeljni problem njegove argumentacije preveliko pridavanje značenja Mlecima kao bitnome političko-diplomatskom činitelju u odnosima na području Svetoga Rimskoga Carstva i Apeninskoga poluotoka te istodobno zanemarivanje doista bitnoga činitelja, Bizantskoga Carstva.

Mleci su nedvojbeno bili važni kao pomorska sila, no za trajanja sukoba papinstva i Siciljskoga Kraljevstva, odnosno tijekom 1154., papinstvu je važnije bilo održavanje dobrih odnosa s Fridrikom I, a radi mogućega rješenja siciljskoga pitanja na obostranu korist, iako su već tada bile vidljive njihove razlike u vezi s pitanjem odnosa crkvene i svjetovne vlasti. Osim toga, već je u rujnu 1154. siciljski kralj Vilim I. (1154.–1166.) napravio zaokret u dotadašnjoj političkoj praksi te sklopio sporazum s Mlecima, kojim je Jadran podijeljen na dvije zone utjecaja s imaginarnom granicom na visini Dubrovnika.³⁹

Stoga se Steindorffova ideja o podvrgavanju Zadarske nadbiskupije Gradeškomu, a ne Akvilejskomu patrijarhatu naklonjenom Fridriku I., što je ujedno stvorilo određeni diplomatski pritisak na kralja, čini vjerojatnijom od one da je papa tim postupkom nastojao osujetiti približavanje Mletaka ugarskom i hrvatskom kralju. Naime, čini se da je u papinskom nastojanju za uređenjem što učinkovitije crkvene uprave, nasuprot nastojanju Fridrika I., mletačko-ugarsko približavanje, barem iz aspekta papinstva, propalo kao kolateralna šteta. Jednako tako, papinski postupak u vezi sa zadarskom Crkvom ne treba promatrati kao neku izrazitu političku naklonjenost Mlecima, već jednostavno kao isticanje važnosti

³⁷ O toj tvrdnji potanje usp. literaturu navedenu u bilj. 34.

³⁸ O tom tumačenju suodnosa govorit će se u nastavku.

³⁹ Paul STEPHENSON, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge, 2000., str. 228.

i jačanje crkvenoga položaja gradeškoga patrijarha, zastupnika papinskih stajališta, nasuprot akvilejskom patrijarhu i Fridriku I. Pritom je papinstvo svakako iskoristilo postojeće nesuglasice između Gradeškoga i Akvilejskoga patrijarhata da bi Fridriku I. uputilo nedvojbenu poruku o pitanjima odnosa crkvene i svjetovne vlasti te ovlastima pape i rimskoga kralja/cara.

Je li Anastazije IV. namjeravao sve izvesti u nekoliko koraka ili je Hadrijan IV. iskoristio Zadarsku metropoliju, kao jedinu »dostupnu« na istočnojadranskoj obali, za vještu reorganizaciju, trenutačno nije od odlučujućega značenja. Svakako pri papinskim postupcima nije ulogu imala politička motivacija ni mletačka politička orijentacija, iako im je ona pogodovala. Jednako tako, crkvenoupravna reorganizacija bila je odraz općega političkog stanja, no papa je nedvojbeno nije vodio u tajnom dogovoru s Mlecima. Kako je već napomenuto, način kojim su Mleci tumačili te postupke za ovaj prilog nije bitan.⁴⁰

Za razliku od 1982., kada tomu nije pridao pozornost, Margetić je 1996. uspjelo ukazao na mogućnost da je 1155. Hadrijan IV. samo iskoristio trenutačno crkvenoupravno uređenje sjeverne istočnojadranske obale za vješt manevar radi jurisdikcijske reorganizacije tamošnje uprave. No prilikom tumačenja toga postupka Hadrijana IV. Margetić se suočio s problemima.

Sukladno ideji da je Bizantsko Carstvo dugoročno bilo najneugodnije za papinstvo, tumačio je papin postupak kao politički dogovor s Mlecima, dobivanje pomoći mletačke mornarice protiv bizantskoga uporišta Ankone u zamjenu za diplomatsko odobrenje mletačkih težnji za osvajanjem Zadra, podvrgavanjem zadarske Crkve Gradeškomu patrijarhatu. Mlečani su tobože svoj dio pogodbe ispunili 1156. pobjedom nad bizantskom flotom kraj Brindisija.

Taj je zaključak, međutim, previše pojednostavljeno gledanje na tadašnja zbivanja, što je Margetić pokušao pojasniti, ali i ublažiti, gore spomenutom uopćenom frazom (da je riječ o vrlo složenoj diplomatskoj i političkoj igri, u kojoj nema određenih grupacija koje se bore jedna protiv druge), koja doista pogađa srž tadašnjih političkih odnosa na Apeninima. No upravo ta fraza protuslovi zaključku o mletačkom ispunjivanju pogodbe. Naime, samo ispunjivanje pogodbe zapravo označuje postojanje neke interesne grupacije. One su doista i postojale u toj vrlo složenoj diplomatskoj i političkoj situaciji, no nisu bile stalne te su se neprekidno mijenjale sukladno trenutačnim interesima. O svemu svjedoči jedan u nizu primjera stalnih promjena interesa. Nakon što je Hadrijan IV. u Rimu u lipnju 1155. okrunio Fridrika I. za cara Svetoga Rimskoga Carstva te Fridrik odgodio pohod protiv

⁴⁰ Valja, međutim, napomenuti da je sama nakana pojedinoga postupka nevažna s obzirom na njegovo tumačenje i shvaćanje. Naime, bitnije posljedice za Zadar imalo je moguće tumačenje mletačkih svjetovnih vlasti da im je papinom odlukom diplomatski pripremljen teren za političko djelovanje na istočnojadranskoj obali. U tom se kontekstu može tumačiti da je izostajanje ikakve papine reakcije na političko podvrgavanje mletačkoj vlasti 1159. zapravo bilo prešutno izricanje suglasnosti s tim postupkom, odnosno da je podvrgavanje Zadarske metropolije jurisdikciji Gradeškoga patrijarhata doista i bila diplomatska priprema političke uspostave vlasti Mletaka nad Zadrom. No s obzirom na dvojni izbor pape 7. rujna 1159. i uopće tadašnju nejasnu političku situaciju u kojoj se nalazilo papinstvo, izostanak ikakve reakcije ne treba čuditi. Napose jer su Mlečani prihvatili kasnijega zakonitog papu Aleksandra III. Ta činjenica u kontekstu organizacije crkvene uprave jednim dijelom objašnjava i zašto je zadarski nadbiskup Lampridije nakon dvojnoga izbora kao zakonitoga papu prihvaćao Viktora IV. O svemu detaljnije usp. Ivan MAJNARIĆ, *Papinski legati na istočnojadranskoj obali* (magistarski rad), Zagreb, 2007., str. 64–66.

Normana i ostavio papu u vrlo teškom položaju, situaciju je iskoristio bizantski car Emanuel Komnen (1143.–1180.). Posredovanjem pouzdanika, slanjem novca i manjih trupa pomogao je stvaranje lokalne plaćeničke vojske, kao vojne sile postojećih normanskih nezadovoljnika, te je potkraj 1155. područje od Barija do Ankone priznavalo bizantsku vrhovnu vlast. Papa je, barem u početku, blagonaklono gledao na bizantsku ulogu u sukobu s Normanima.⁴¹ Poslije, tijekom 1156., prilike će se potpuno promijeniti, što zaključuje i Margetić.

Sukob mletačke i bizantske mornarice stoga ponajprije treba promatrati iz aspekta odnosa Mletaka i Bizanta te stalnih promjena interesnih grupacija. Stoga, u slučaju da se i prihvati Margetićev zaključak, odnosno i da je bilo nekoga dogovora između pape i Mletaka na početku 1155., nije jasno koja je u tome bila stvarna papinska korist.

Kako je spomenuto, odluke o crkvenojurisdikcijskoj reorganizaciji sjevera istočnojadranske obale spominjani autori doveli su u neku vezu s mletačkim osvajanjem Zadra 1159. Pritom su za temu koja se ovom prilikom obrađuje poglavito važni Margetićevi zaključci iz 1982. Tom je prilikom potanko analizirao napose Šišićeve zaključke, političke prilike između Zadrana i Mletaka te iznio nekoliko iznimno vrijednih ideja. Ponajprije, istaknuo je da je neprijateljstvo Zadrana i Mlečana zbog podvrgavanja Zadarske nadbiskupije Građeškomu patrijarhatu zapravo plod interpretacije mletačkih kroničara. Taj zaključak Margetić, međutim, nije potpuno proveo kroz rad, a čak ga je donekle i marginalizirao. Naime, sve je ocrtao kao diplomatsku pripremu mletačkoga vojnog osvajanja Zadra, koje se 1159. najposlije i dogodilo. Svakako su zbivanja oko Zadarske nadbiskupije imala posljedice u crkvenim odnosima Zadra i Grada, no zaključak da su bile izravna diplomatska priprema isključivo politički uvjetovanih postupaka je presmion.

Srednjovjekovno društvo, iako *universitas Christiana*, zapravo je vrlo dobro raspoznavalo granicu crkvene i političke djelatnosti, a papa, kao *vicarius Christi*, sa zborom kardinala ponajbolje.⁴² Kako su pak papinske odluke tumačili nositelji svjetovne vlasti u Mlecima, Zadru i Ugarskoj, nije bitno za tumačenje papinskih odluka. Sukladno tome, potrebno je tražiti druge razloge neprijateljstva Zadrana i Mlečana od onih Margetićevih, ako ih je i bilo.

Na kraju ovoga priloga potrebno je sažeti iznesene komentare te ih dopuniti još nekim zaključcima.

Prema nekim vijestima, već u svibnju 1154. papa Anastazije IV. je Osorsku, Rapsku i Krčku biskupiju podredio jurisdikciji građeškoga patrijarha.⁴³ U listopadu 1154. Anastazije IV. uzdigao je Zadarsku biskupiju u status nadbiskupije i metropolije te joj kao suffragane podredio Osorsku, Rapsku, Krčku i Hvarsku biskupiju. U veljači 1155. papa Hadri-

⁴¹ Valja napomenuti da je Margetićevo impliciranje bizantske želje za uspostavom bizantske vlasti na Apeninima u osnovi točno, no Emanuelova opčinjenost latinskim zapadom i njegovi trajni kontakti s papinstvom daju toj bizantskoj želji kvalitativno drukčiji kontekst.

⁴² Argumentacija te tvrdnje prelazi okvire ovoga rada. Usp. literaturu navedenu u bilj. 34 i 44.

⁴³ *Regesta pontificum romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, edidit Philippus Jaffé, editionem secundam correctam et auctam auspiciis Gulielmi Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald, 2. Lipsiae, 1888. (Nachdruck Graz 1956), (dalje: Jaffé, II), br. 9909.

jan IV. podredio je Zadarsku metropoliju jurisdikciji Gradeškoga patrijarhata. Tu reorganizaciju crkvene uprave na sjeveru istočnojadranske obale, treba promatrati u kontekstu općega položaja papinstva tih godina. Napose nasuprot Fridriku I., na početku čijega su vladanja ponovno aktualizirana pitanja odnosa crkvene i svjetovne vlasti te pitanja prvenstva pape ili cara. Stoga papinske postupke u vezi sa zadarskom Crkvom 1154. i 1155. treba promatrati, sukladno jednom od Steindorffovih tumačenja, kao isticanje važnosti i jačanje crkvenoga položaja gradeškoga patrijarha, zastupnika papinskih stajališta, nasuprot akvilejskomu patrijarhu, zastupniku stajališta Fridrika I. Posredno pak i kao svojevrsni diplomatski pritisak na Fridrika I., pri čemu mu je papinstvo – iskoristivši postojeće nesuglasice između Gradeškoga i Akvilejskoga patrijarhata, a možda i pitanje crkvenopravne opravdanosti naslova gradeškoga patrijarha – uputilo nedvojbenu poruku o pitanjima odnosa crkvene i svjetovne vlasti te ovlastima pape i rimskoga kralja/cara. Svakako su na donošenje papine odluke utjecali dobri odnosi papinstva i svjetovne mletačke vlasti, no oni nisu bili presudni i glavni razlog za tu odluku. Je li Anastazije IV. namjeravao reorganizaciju crkvene uprave izvesti u nekoliko koraka ili je Hadrijan IV. iskoristio trenutak za njezin nastavak i Zadarsku metropoliju, kao jedinu »dostupnu« na istočnojadranskoj obali i ustrojenu u njemu bliskoj prošlosti, podvrgao Gradeškomu patrijarhату, nije bitno. No valja naglasiti da tijekom XII. stoljeća traje proces formiranja kolegija kardinala kao vrhovnoga vijeća pape i glavnoga pomoćnoga tijela papi u upravljanju Crkvom.⁴⁴ Anastazije IV. donosio je odluke u suglasju s kolegijem kardinala, kojeg je član od 1149. bio i Nikola Breakspeare, budući papa Hadrijan IV. Stoga je Hadrijan IV. svakako bio upoznat s nakanama Anastazija IV., iako samomu činu uzdizanja zadarske Crkve nije nazočio, jer je obavljao legaciju u Skandinaviji.⁴⁵ U svakom slučaju, kolegij kardinala osiguravao je trajnost počela i ideja papinstva te bitno utjecao na papine odluke.

U pristupu tematici zadarske Crkve 1154. i 1155. potrebno je razgraničiti papinsku političku djelatnost od one crkvenoupravne. Naime, crkvenoupravna djelatnost papinstva nije imala za svrhu posredno provođenje vlastitih političkih i diplomatskih zamisli, a niti je provedena s nakanom poticanja političkih situacija. Naprotiv, crkvenoupravna papinska rješenja bila su odraz nastalih političkih situacija ili se njima nastojalo preduhitriti moguće političke situacije, a pritom je veliku ulogu imala papinska pastoralna briga. U tom kontekstu podvrgavanje zadarske Crkve Gradeškomu patrijarhату, barem iz aspekta papinstva, ne smije se promatrati kao diplomatsko odobravanje mletačkih aspiracija prema Zadru, a niti se isključivo u toj odluci treba tražiti razlog neprijateljstva Zadrana i Mletaka. Jednako tako, nespremnost zadarskoga nadbiskupa Lampridija u provođenju papinske odluke i njegovo obvezivanje pred papom u Rimu 1157.⁴⁶ na poštivanje jurisdikcijske podređenosti gradeškomu patrijarhu, također se ne smije promatrati u kontekstu političkih, nego ponajprije crkvenih prilika.

⁴⁴ Potanje obrazlaganje te tvrdnje prelazi okvire ovoga rada te je dovoljno navesti literaturu koja je nedvojbeno potvrđuje: Johannes Matthias BRIXIUS, *Die Mitglieder des Kardinalkollegiums von 1130–1181*, Berlin, 1912.; Barbara ZENKER, *Die Mitglieder des Kardinalkollegiums von 1130 bis 1159*, Würzburg, 1964.; Werner MALECZEK, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216*, Wien, 1984.; Ian S. ROBINSON, *The Papacy 1073–1198: Continuity and Innovation*, Cambridge, 1993., str. 33–120.

⁴⁵ BRIXIUS, *Die Mitglieder*, str. 56; Barbara ZENKER, *Die Mitglieder*, str. 36–38.

⁴⁶ Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, 58; Jaffé, II, 10297.

Povezivanje crkvenoupravne reorganizacije sjeverne istočnojadranske obale s mletačkom uspostavom vlasti nad Zadrom 1159. pre naglašen je, namjerni ili nenamjerni, produkt interpretacije mletačkih kroničara. Stoga tu crkvenu reorganizaciju i uspostavu mletačke vlasti nad Zadrom ne bi trebalo dovoditi u izravan uzročno-posljedični slijed. Sukladno Margetićevim zaključcima iz 1982. o političkim odnosima Mletaka i Zadra, na samom kraju valja napomenuti da je upitno koliko je i stvarno neprijateljstvo između njih u polovini XII. stoljeća doista i postojalo. Naime, nedvojbeno su unutar Zadra postojale određene interesne skupine bliske Mlecima ili ugarskomu i hrvatskomu kralju, no samo priznavanje pojedine vlasti najvjerojatnije se događalo u trenutcima pojave premoćne vojne sile pred gradom. Pitanje je koliko se nakon odlaska te vojne sile novopriznata vlast uspjela učinkovito održati, a koliko se svodila na usmjeravanje nekih aspekata života komune sukladno vlastitim interesima. U svakom slučaju, u drugoj polovini XII. stoljeća započinje proces diplomatsko-političkoga definiranja položaja Zadra na razmeđu utjecaja i vlasti ugarskoga i hrvatskoga vladara te Mlečana, pri čemu je elita komune, kako bi uspješno opstala, trebala poštivati taj trenutačni položaj. Pritom su politički i crkveni poslovi bili tijesno povezani, ali ipak jasno odvojeni.

Ovom su prilikom iznesena neka razmišljanja o određenoj tematici, razlozima papinstva za crkvenoupravnu reorganizaciju sjeverne istočnojadranske obale od listopada 1154. do veljače 1155. te njezinoj povezanosti sa skorašnjom uspostavom mletačke vlasti nad Zadrom. Buduća istraživanja trebala bi konačno rješenje problema vezanih uz zadarske crkvene i političke prilike oko polovine XII. stoljeća sagledati kroz potanku analizu djelovanja i međudnosa svih čimbenika uključenih u stvaranje tadašnje svekolike zadarske prošle zbilje.

Summary

SOME THOUGHTS ABOUT HISTORIOGRAPHIC APPROACH REGARDING PROBLEM OF PROMOTION OF ZADAR TO THE RANK OF METROPOLIS AND ARCHBISHOPRIC IN 1154

In this article author analyse historiography and methodological approaches regarding papal promotion of the bishopric of Zadar to the rank of the archbishopric and metropolis in October 1154, as well as the question of Zadar's subjection under patriarch of Grado that happened in February 1155. The principle studies that were taken into consideration, because they influenced greatly our knowledge about the problem, were those of F. Šišić, L. Margetić (two studies) and L. Steindorff. In the first part of the article author delivers main viewpoints of aforementioned authors regarding the problem and regarding their interpretation of the circumstances in the Church during the second half of the twelfth century. After this, author tries to give some new possible interpretations of these events. Author emphasizes that it is necessary to analyse papal political activities separately regarding his activities as patron of the Church. He concludes that these activities were undoubtedly related in the sense that problems of administration and organization of the Church often influenced papal policy in general. By the same token, papal promotion of

Zadar has to be viewed as an attempt of reorganization of Church organization in the region of the northern part of the eastern Adriatic coast trying to enforce position of patriarch of Grado, who supported papal policy against patriarch of Aquilea and Fridrich I Barbarossa. At the and author delivers some thoughts regarding the connection between this ecclesiastical promotion and Venetian government in Zadar.

KEY WORDS: *Middle Ages, mid twelfth century, (arch)bishopric of Zadar, papacy, patriarch of Grado, Venice, historiography.*